

Kovácsné Magyar Hajnalka

A mosószappantól az „elektromos narancsig”

Szépségápolás és professzionális kozmetikai szolgáltatások az 1950-es és 1960-as években

A tisztaság és higiénia professzionális szakterületének egyik szegmense a kozmetika, amely az arc és a test dekoratív szépítésén túl, annak tisztításával és higiéniai problémáival foglalkozik. Tanulmányom az 1950-es és 1960-as évek professzionális szépségápolását vizsgálja, és szépségápolás-történeti szempontból mutat rá a két korszak homlokegyenest különböző ideológiáira és tendenciáira.

A Rákosi-kor szovjet típusú rendszerében a szépségápolást hivatalosan, mint a „jóllét” egyfajta megnyilvánulását, a kizsákmányoló osztályokhoz, de legalábbis a középosztályhoz társították, amelyet a kispolgársággal bezárólag értelmeztek. A kádári konszolidáció pedig, elhözvén „a professzionális szépségápolás rehabilitációját”, létrehozott egy sajátos szegmenst, a szocializmus „megfizethető luxusát”. Szépségápolás-történeti tanulmányom a következőkben ebbe a korszakba nyújt betekintést, a professzionális kozmetikai kezelések bemutatásán túl, a szóbeli interjúk felhasználásával megszólaltatva a korszak kozmetikusait és a korabeli kozmetikai szolgáltatásokat igénybe vevő szépasszonyokat is.

A KOZMETIKUSOK

A kozmetika és az orvostudomány között sokáig nem volt markáns választóvonal. A kozmetika az orvostudomány egy szűk részterületének számított, amelyben a „kozmetikus-orvosok”¹ különböző gyógyító jellegű és szépítő beavatkozásokat végeztek. Természetesen olyanok is akadtak, akik orvosi diploma nélkül fogtak bele a női arcok megszépítésébe, de őket „kuruzslóknak” tartották, és a „bőrgyógyászat és kozmetika szakorvosai” erélyesen felléptek ellenük. 1912-től folyamatos volt a „kuruzslók”, a kozmetikus iparosok (1924) és az orvosok közötti háborúskodás. Az orvosok több esetben is úgy próbálták megvédeni saját érdekeltségeiket, hogy feljelentették az orvosi végzettséggel nem rendelkező, de orvosi tevékenységet folytató kuruzslókat és az 1924-től ipari szövetkezetbe tömörülő,

¹ Ez volt a hivatalos titulusuk a kozmetikával foglalkozó orvosoknak. *A gyógyszerész* 1902 (4.) 35. 599; *Pesti Hírlap* 1902. december 30. 5; *Pesti Hírlap* 1909. május 21. 20; *Pesti Hírlap* 1909. május 25. 23; *Pesti Hírlap* 1911. december 24. 46; *Népszava* 1911. július 15. 6; *Pesti Napló* 1906. december 9. 36–37; *Pesti Napló* 1911. május 12. 1; *Pesti Napló* 1927. április 23. 22; *Pesti Napló* 1928. szeptember 23. 61.

orvosok által képzett, de orvosi végzettséggel szintén nem rendelkező kozmetikusokat.² Egyes orvosfeleségek, mint például az 1920-as években Földes Miklósné,³ férjük mellett kitanulták a kozmetikus szakmát, az olyanok azonban, mint az a varrónő, aki kozmetikus szeretett volna lenni, s ennek érdekében a kor egyik neves orvosához jelentkezett betanításra, elutasításban részesültek, ahogy azt az alábbi idézet is szemlélteti. A szóban forgó orvos ekképpen fejezte ki felháborodását az ügy kapcsán:

„A kozmetikát az orvostudomány egyéb ágaival egyenrangúnak tartván, annak foglalkozásszerű, önálló művelését laikusok részéről megengedhetőnek nem tartom és ily kurzustartással sem magamnak, sem szaktársaimnak az orvosi etika szerint meg nem engedett, tehát tisztességtelen reklámhirdetésekkel dolgozó kuruzsló konkurensek nem nevelek.”⁴

Nem minden orvos volt azonban ennyire elutasító a képzésekkel kapcsolatban, hiszen ezek nem csekély bevételi forrást jelenthettek a számukra. Ennek következtében az 1920-as évekre, az eredetileg szakorvosi területként funkcionáló kozmetikai szegmenst előzőnlőtték az orvosi végzettséggel nem rendelkező kozmetikusok, akik ugyanolyan gyógyászati tevékenységet folytattak a szépsézet mellett, mint az orvosok, akiktől a szakmát tanulták. 1927-ben a helyzet odáig fajult, hogy az orvostársadalom fellépett a kozmetikusok inkompetens tevékenysége ellen, és azt indítványozta, hogy a kozmetikusok ugyanúgy tegyenek szakvizsgát, mint például a fogorvosok, és laikus emberek ne nyithassanak titkos kozmetikumműhelyeket.⁵ Az 1930-as években végül a kozmetika lassanként elvált az orvostudománytól. A professzionális szépségápolás iránt érdeklődő fiatal lányok⁶ 1932-től például már „leány iparostanonc-iskolában” tanulhatták ki a szakmát,⁷ ugyanakkor a kompetenciahatárok túllépését megfékezendő, 1933-ban rendeletet hoztak annak érdekében, hogy a kozmetikusok ne folytathassanak orvosi tevékenységet:

„A kozmetikusok a bőrnek betegsége gyanús tüneteivel nem foglalkozhatnak, így különösen kiütéseket, gennyes pattanásokat, daganatszerű képleteket, sömört, bőr- és hajmegetegedéseket, gyulladáso arcot, izzadó, vörös és fagyos bőrfelületeket

² *Esti Kurír* 1929. május 3. 7; *Pesti Napló* 1929. május 4. 5.

³ Földes Miklósné az 1920-as években szerezte meg kozmetikusi szakképzését, és vezette „Junó” név alatt működő kozmetikáját. Papp–Sipos 2017: 218.

⁴ *Világ* 1912. április 5. 11.

⁵ *Budapesti Hírlap* 1927. április 24. 16.

⁶ A kozmetikustanoncok között igen nagy számban szerepeltek zsidó származású lányok. *Magyar-ság* 1934. december 13. 10.

⁷ Budapesten 1932-ben alakult meg a Szemere utcai Kozmetikus és Fodrász Szakirányú Leányiparostanonciskola (Szendy 1936: 92), majd 1936-ban a VII. kerületi Dohány utcai Kozmetikus- és Fodrász Szakirányú Leány Iparostanonciskola, az 1910-ben alapított VII. kerületi Dohány-utcai Tanonciskola utódjaként (*Évkönyv* 1939).

nem kezelhetnek [...], a bőrbe behatoló, vagy a bőrön áthatoló, a bőrben, illetőleg a bőr alatt, vagy a szervezet bármely más részén tartós elváltozást előidéző beavatkozást (például ily módon szőr-, lencse-, szemölcs-, májfolt-, anyajegy eltávolítást, szelplőhámlasztást stb.) nem végezhetnek.”⁸

A RÁKOSI-KOR MINIMALISTA SZÉPSÉGÁPOLÁSA

A Rákosi-korszak éveire a lakossági fogyasztás erőteljes korlátozása volt jellemző. Az olyan alapvető élelmiszerek beszerzése, mint a kenyér, zsír vagy liszt is nehézkes volt, a hús vagy édesség már luxusnak, a kozmetikumok beszerzése pedig már valóságos „burzsoá szenvedélynek”,⁹ vagy a kor pejoratív kifejezésével, „kispolgári csökevénynek” számított.¹⁰ Az 1950-es évek szovjet mintán alapuló politikai propagandája rendszerellenes viselkedésnek titulálta az önkényes „kenceficézést” és szépségápolást. Bár ünnepi alkalmakkor elfogadott volt a boltban vásárolt, megfizethető, ám ritkán kapható kozmetikum (köztük a kölni, a szempillafesték, a rúzs) használata, a mindennapokban azonban nem tolerálták.¹¹ A nők nagy része, még ha szeretett volna is többet foglalkozni magával, saját biztonsága miatt nem tette, inkább beolvadt a szürke tömegbe, és ha nem is feltétlenül azonosult a rendszer ideológiájával, elfogadta azt, vagy legalábbis idomult hozzá.¹²

Mindazonáltal a rendszerkonform nők mellett valószínűsíthetően létezett egy nagyon szűk réteg, amely akár korábbi életstílusából kifolyólag, akár egyfajta rendszerkritikaként, a politikailag propagált puritanizmus ellenére eljárt kozmetikushoz és igénybe vette a professzionális szépségipar különféle szolgáltatásait. Bár ezek a nők a korabeli hivatalos sajtó lapjain nem szerepeltek, a magántulajdonban lévő családi fotográfiák azonban nemcsak a létezésükről, hanem a külső megjelenésükről is árulkodnak.¹³ Mivel velük kapcsolatban nem születtek szociológiai felmérések, meghatározásuk során leginkább a narratív forrásokra hagyatkozhatunk.

⁸ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1933. évi 46 414. sz. rendelete a kozmetikai ipar gyakorlásáról. *Magyar Rendeletek Tára* 1933. III. 3023. 192.

⁹ Valuch 2001: 314.

¹⁰ A „burzsoá” és „kispolgári” jelzők általánosnak számítottak a Rákosi-korszak textusaiban, az elavult, osztályidegen, kerülendő melléknevek szinonimái voltak, és minden esetben pejoratív értelemben használták őket.

¹¹ Juhász 2006: 110

¹² Valuch 2013: 224.

¹³ A magánfotográfiákon szereplő nők, a korszak hivatalos nőképével ellentétben nőies megjelenésűek voltak, és divatos frizúrájukkal, ívesre rajzolt szemöldökükkel és rúzsosított ajkukkal a nyugati szépségideálokhoz közelítettek. Még akkor is, ha e vizuális források reprezentációiba néhol a fényképész retusálási munkái belejátszanak, valószínűsíthetjük, hogy a korabeli női társadalom egy része nem azonosult a hivatalosan propagált nőképpel, hanem külső megjelenésében a nyugati szépségideálokat szerette volna követni. Korszakbeli fotókra lásd: www.fortepan.hu

A nők többsége számára az 1950-es évek nagyfokú nincstelensége és hiányállapota miatt a szépségápolás a mosószappannal való mosakodásban merült ki. A korszak puritán mentalitásának megfelelően, a sajtóban olyan szépségápolási tanácsok születtek, amelyek a minimalista szépségápolást hirdették: „a kenőcsöknek semmiféle különösebb hatásuk nincs, a legjobb bőrápolás a tisztaság és a legmegbízhatóbb bőrápolószer a víz”.¹⁴ Nagyon száraz arc bőr esetén a tanácsadási rovatok étolajat vagy sertészsírt ajánlottak a bőr táplálására. Akik mégis az arc krémhez ragaszkodtak, azoknak megoldást jelenthetett „a puha Alumol krém”, amely „bármely illatszerboltban beszerezhető”¹⁵ volt. A gazdasági hiányállapotot tükrözi az a tény is, hogy ugyanazt a krémet kenték a nők az arcukra, mint a lábukra, mert „az arcápoláshoz ajánlott krém a lábszárat is jól védi a hidegtől”.¹⁶ Az említett krém ezenfelül egyszerre számított bőrápoló, izzadásgátló és gombaölő készítménynek. A Rákosi-kor ínséges időszakában az Alumol krém mellett, a Velosa-féle „fenyőpakolás” számított a másik univerzális kozmetikumnak, amelyet arc- és lábborogatásként egyaránt használtak. Alkalmazása a korabeli *Nők Lapja* leírása szerint a következőképpen nézett ki: „egy Velosa-fenyőtablettát hideg vízben feloldunk és az oldatba puha fehér ruhát mártunk, majd az arcra borítjuk”,¹⁷ de „a fáradt lábat is pihenteti és a boka tavaszi duzzadását gyógyítja a fenyőpakolás, amit ugyanúgy alkalmazunk, mint az arcon”.¹⁸ A későbbiekben mind az Alumol kenőcsöt, mind a Velosa fürdőtablettát kizárólag testápolásra ajánlották.¹⁹

A Rákosi-korszak szépségápolása, mint fentebb láttuk, leginkább a tisztálkodás procedúrájából állt, amelynek fő összetevőjét egyrészt a boltokban kapható, de akár házilag is előállítható mosószappan, másrészt az esővíz jelentette. Az utóbbi szintén a puritanizmus eszköztárában szerepelt a „kozmetikumok” között, és ingyenessége miatt igencsak népszerű, de főként elérhető forrásnak számított. Természetesen ez a fajta szépségápolási tendencia nem a nők saját szuverén döntése volt, hanem a gazdasági helyzet adta lehetőség alternatívája. Bár a későbbiekben ez a szükségmegoldás annyira megszokottá vált, hogy az emberek még akkor is gyűjtötték a hajmosáshoz az esővizet, amikor erre már nem volt szükségük. Az alábbi interjúbeli visszaemlékezés az 1980-as évek elejére vonatkozik: „Amikor esett az eső, nagymamám mindig edényeket tett ki az udvarra, hogy gyűjtse az esővizet. Ezt szokta meg fiatalon. És ehhez a rögeszméjéhez ragaszkodott.”²⁰

¹⁴ A helyes bőrápolás. *Kincses Kalendárium* 1954: 159.

¹⁵ *Kincses Kalendárium* 1954: 159.

¹⁶ Jegyzetek nőknek. *Magyar Nemzet* 1956. február 18. 6.

¹⁷ *Nők Lapja* (8.) 2. (1956. január 9–15.) o. n.

¹⁸ *Nők Lapja* (8.) 2. (1956. január 9–15.) o. n.

¹⁹ Kovácsné Magyar 2020a.

²⁰ Interjú Sz. Ildikóval.

A SZÉPSÉGÁPOLÁS REHABILITÁCIÓJA: PROFESSZIONÁLIS ARCTISZTÍTÁS, A „SZOCIALIZMUS LUXUSA”

Bár 1956-nak semmi köze sincs a női szépségápoláshoz, ez az év mégis egyfajta paradigmaváltást hozott. A kádári hatalom levonta 1956 konzekvenciáit, és igyekezett figyelembe venni a lakosság szükségleteit, valamint depolitizálni az embekeket. A Rákosi-kor erőltetett puritanizmusával ellentétben a szépségápolás megszűnt politikai kérdés lenni, nem számított rendszerkritizáló magatartásnak, ha egy nő például rúszozta magát, vagy akár kéthetente megcsináltatta a frizuráját. A nők igény szerint bátran járhattak fodrászhoz, illetve kozmetikushoz, sőt, mint ahogyan azt egy korabeli tanácsadókönyv említi, néha még túlzásokba is estek, és teljes „púderfelhőbe burkolóztak”.²¹ 1958-ban már a divatos „pesti nő”, az akkori leírás szerint:

„[...] púderozza magát reggel az íróasztal mellett, hogy ne fényes orral fogadja az ügyfeleket, púderozza magát ebéd előtt és ebéd után, az üzemben a gép mellett, ha egy pillanatra megáll a munka, a megállónál, ha nem jön a villamos, és még ki tudná felsorolni hányszor és hány helyen?”²²

A nők retiküljének hűséges társává lett a piperetükör, amit bárhol, bármikor előkaphattak, és akár az utcán is ellenőrizhették a küllemüket. Ezt a fentiekhez hasonló írásos forrásokon túl számos magánfotográfia is megerősíti. Ezeken a képeken a fiatal nők egy adott pillanatban éppen az ajkukat rúszozták, az orrukat púderozták vagy a frizurájukat igazították, amikor lencsevégre kapták őket.

A szépségápolás kritizálói többé már nem a politikai körökből, hanem a társadalom konzervatív mentalitású tagjai közül kerültek ki, akik sok esetben „könnyű nőnek” vagy éppen „huligánnak” tituláltak a korszak divatjával lépést tartó nőtársaikat, mint ahogyan azt a *Házasságból elégséges* című film egyik párbeszéde is jól illusztrálja a számunkra: „– Huligán lány az. / – Miért huligán? Mert festi magát?”²³

Az 1960-as évek szépségtanácsadó rovatai az 1950-es évekkkel ellentétben már nem kizárólag a tisztálkodási szokások megreformálásáról szóltak, hanem valóban használható szépségápolási tanácsokat adtak a nőknek azzal kapcsolatban, hogy milyen arckrémeket használjanak, melyek az éppen divatos rúszszínek, vagy szabad-e cipőkrémet használni szempillafesték helyett.²⁴

²¹ Pastinszky–Rác 1958: 25.

²² Pastinszky–Rác 1958: 25.

²³ Részlet a *Házasságból elégséges* című 1961-es filmből, amelyben a főszereplő fodrászlány Szösz (Törőcsik Mari) azzal, hogy divatosan öltözködik és rúszozza a száját, kivívja jövődöbéli anyósa (Fónay Márta) ellenszenvét.

²⁴ Akik nem engedhették meg maguknak, vagy egyszerűen nem jutottak hozzá a sokszor (és csak ismerős által) nehezen beszerezhető szempillafestékhez, Bagarol cipőkrémet használtak a szempillájuk befestéséhez. Ez népszerű témája volt a *Nők Lapja* „Az orvos válaszol” című rovatának is. *Nők Lapja* (17.) 6. (1965. február 8–14.) 28.

A szépségtanácsadó rovatok mellett kozmetikai előadásokkal is népszerűsítették a Rákosi-korszakban még tabunak számító szépségápolást. 1960-ban például a szépségápolás alapelemeiről és az otthoni szépségápolásról tartott előadást Szekszárdon a nőtanács szervezésében Szűz Lászlóné kozmetikus, ami akkoriban szintén kuriózumnak számított a szekszárdiak számára, ahogyan arról a *Tolna Megyei Népiújság* újságírója beszámolt.²⁵ Egy másik ilyen esemény történt 1960-ban Apátfalván is, amikor a helyi tanács titkára meghívott egy VI. kerületi pesti kozmetikust, az otthoni szépségápolás alapjainak bemutatására.²⁶ Az érdeklődők száma a vártnál is nagyobb volt, és mindenféle korosztályból érkeztek a kíváncsi lányok és asszonyok. A nagy érdeklődés oka valószínűleg nem a nők tömeges széjpítkelési igénye lehetett, sokkal inkább a kíváncsiság, vagy éppen a helybéli asszonyokkal való közösségvállalás és normakövetés. Az előadáson a kozmetikusnő az arcmasszázs technikáin túl bemutatta, hogyan kell az arcot vattakoronggal lemosni, alapozó krémmel bekenni, púderezni. Az érdeklődő asszonyoknak különféle házi praktikákat is tanított, többek között azt, hogyan lehet burgonyából és répából arcpakolást készíteni.²⁷ A zöldség- és gyümölcspakolások, valamint a tojás felhasználása az otthoni szépségápolásban is egyfajta paradigmaváltást jelentett az 1950-es évekhez képest, aminek okaként az is betudható, hogy a Kádár-korban az alapvető élelmiszerek már nem számítottak hiánycikknek. Egyes kozmetikai bemutatókon a kozmetikusoknak az is feladatuk volt, hogy bemutassák a kozmetikai piacon megjelent higiéniai kozmetikumokat, és megtanítsák a nőket azok helyes használatára. A kozmetikai bemutatók után a nők termékmintát is kaptak (rúzszt, arckrémeket stb.), hogy emlékezzenek az eseményre, és megkedveljék a szóban forgó kozmetikumokat.²⁸

A KOZMETIKUSOK HELYZETE

A megváltozott nőideál és a professzionális szépségápolás szabaddá válásának köszönhetően, az 1960-as évektől a kozmetikus szakma egyre népszerűbb lett a nők körében. A szépségkezelések iránti igény megnőtt, a szépségiparban dolgozni pedig borralalós állásnak számított. A kozmetikusok száma drasztikusan megnőtt, 1960 és 1970 között majdnem megduplázódott, és még 1970 és 1980 között is növekvő tendenciát mutatott.

Mielőtt azonban teljes mértékben női szakmaként definiálnánk a fodrász és kozmetikus foglalkozást, megemlíthetjük, hogy kezdetben ez nem kizárólag feminin privilégium volt. 1960-ban például az 1616 kozmetikusból 1495 nő

²⁵ *Tolna Megyei Népiújság* 1960. június 8. 6.

²⁶ Szemes Piroska: Szépségápolás tengeritörés után, répaszedés előtt. *Nők Lapja* (12.) 41. (1960. október 10–16.) o. n.

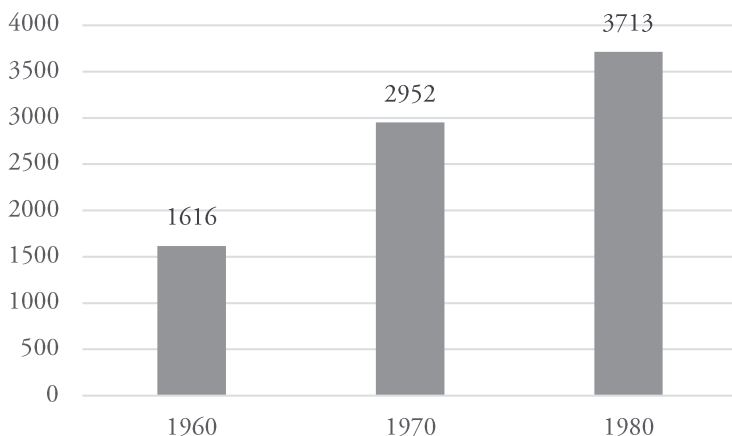
²⁷ Szemes Piroska: Szépségápolás tengeritörés után, répaszedés előtt. *Nők Lapja* (12.) 41. (1960. október 10–16.) o. n..

²⁸ *Pest Megyei Hírlap* 1962. május 6. 3; 1962. május 8. 5; 1962. május 10. 4.

mellett 121 férfi gyakorolta a szakmát. S bár ez az arány fokozatosan csökkent (1970-ben 2952 kozmetikusból 2793 nő és 159 férfi), még az 1980-as években is jelen voltak a kozmetikus szakmában a férfiak (1980-ban 3713 kozmetikusból 3613 nő és 100 férfi).²⁹A férfi kozmetikusok száma az évtizedek folyamán gyakorlatilag csak keveset változott, a női kozmetikusok számának megugrása azonban arányaiban változtatta meg a kozmetikus szakmában a nemek szerinti eloszlást.

1. ábra

A kozmetikusok számának alakulása 1960 és 1980 között

*Forrás: Népszámlálás 1980.*³⁰

A kozmetika és gyógyászat végleges különválasztása céljából (ami az 1920-as évektől kezdve folyamatos konfliktusokat szült), 1968-ban újabb rendelet született, amely kimondta, hogy a kozmetikusok nem végezhetnek gyógyászati masszázst, és a bőr szépségének ápolását is csak kozmetikai célokra engedélyezett szerekkel és eszközökkel végezhetik.

„A kozmetikus ipar tevékenységi körébe tartozik az egészséges bőr szépségének kozmetikai célokra engedélyezett szerekkel, eszközökkel végzett ápolása és kezelése, csupán kozmetikai és nem gyógykezelésszerű masszírozása, továbbá szépséghibáinak

²⁹ A fodrász szakmában is megnyilvánult a genderjelenség, 1950-ben 17 035 fodrászból 10 263 volt férfi, és csak 6772 nő. Ez a férdominancia az 1970-es évektől eltűnni látszott. A népszámlálási adatok szerint 1970-ben 20 297 fodrászból 12 764 nő és már csak 6533 volt férfi. *Népszámlálás 1980: 43* (az aktív keresők kiemelt egyéni foglalkozása 1960–1980 között).

³⁰ *Népszámlálás 1980: 43* (az aktív keresők kiemelt egyéni foglalkozása 1960–1980 között).

palástolása, illetőleg – e rendelet korlátai között – azok megszüntetése, végül a kezeléshez használt kozmetikai szerek előállítására.”³¹

Ekkorra azonban azok az évtizedes múltra visszatekintő kozmetikus kisiparosok, akik olyan gépekkel rendelkeztek és olyan technikáknak voltak a birtokában, amelyek orvosi kompetenciákat súroltak, javarészt már nem praktizáltak. Az újdonsült kozmetikusoknak pedig az Állami és Szövetkezeti Fodrászatok égisze alatt működő kozmetikákban az állam által biztosított, illetve engedélyezett kozmetikai gépekkel és eszközökkel állt módjukban dolgozni.

KOZMETIKAI KEZELÉSEK

„Kozmetika: a higiénikus szépségápolás tudománya.”
(Aczél Géza)³²

A szépség hivatalos rehabilitációja a professzionális szépségápolásra is kiterjedt. A Rákosi-korban titokban és feketén végzett szépségkezeléseket a konszolidált Kádár-kor már nem tiltotta. Sőt, fodrászhoz, illetve kozmetikushoz járni kimondottan sikk lett, és a társas érintkezések egyfajta sajátos formáját jelentette, ahova „mindenki járt”.³³ Az interjúalanyok elmondása szerint a vendégkör igen vegyes volt, általában a 20–60 év közötti korosztály képviselőiből állt, és a szocializmus sajátos középosztályából tevődött össze: irodai dolgozók, pedagógusok, színésznők, „háziasszonyok” (orvosfeleségek, ügyvédfeleségek), gyári munkásnők és nyugdíjasok.³⁴ Ebben az időszakban nem a pénz, hanem a normakövetés, a kolléganőkhöz való hasonulás és a szomszédasszonyokkal való lépéstartás volt az, ami meghatározta a nők kozmetikába járását.³⁵

A háború előtti bonyolult fehéritő, fiatalító luxus arckezelések, amelyek igazából orvosi szakértelmet igényeltek, de amelyeket akkoriban orvosi végzettséggel nem rendelkező kozmetikusok is végeztek, a Kádár-korban leegyszerűsödtek a kis és nagy arckezelésekre. A szolgáltatások színvonalának csökkenésével egy időben az árak is mérséklődtek, és a „dolgozó nő” számára elérhetővé váltak. A korszakra jellemző uniformizálás a szépségipari kezelésekre is kihatott. A kezelések kínálatában annyi választás volt, hogy valaki kis- vagy nagykezelést kér.

A nagykezelésnek (vagy tisztító kezelésnek) a protokollja a következő volt: letisztítás, radírozás, gőzölés, manuális tisztítás (mitesszerek, pattanások kinyomkodása), fertőtlenítés, összehúzó pakolás, masszáz, második pakolás, záró krém.

³¹ A könnyűipari miniszter 8/1988. (IX. 21.) Kip. M. számú rendelete a kozmetikus ipar tevékenységi köréről. *Tanácsok Közlönye* 1968. (16.) 47. 1128.

³² *Színházi Élet* (11.) 47. (1922. november 19–25.) 61.

³³ Valuch 2020: 103.

³⁴ Fókuszcsoporthoz interjú kozmetikusokkal.

³⁵ Tóth 2007: 174.

A tisztító kezelés során a kozmetikus letisztította a vendég arcát sminklemosóval, majd egy 15-20 perces arcgőzölés következett, ami a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy a vendég egy széken ült és a fejét belehelyezte az arcgőzölő készülék búrájába, miközben letakarták egy törölközővel. A búrás vaponon egyeduralma az 1980-as évekig volt jellemző a kozmetikusiparban, és a korabeli kozmetikusok ekképpen emlékeznek rá:

„Emlékszem, egy néni, aki még sosem járt kozmetikában, amikor először odaültetem a gőzölőhöz, háttal ült neki.”

„Még az illatára is emlékszem. Egy kis fémtartály fityegett benne, abba kellett beletenni a kamillavirágot és vízzel felöntögetni a víztartályát. Gyakran rajtafelejtettük, csak akkor kaptunk észbe, amikor már igen ravaszul illatozott.”

„Piros volt a vendég feje, mire azt mondtuk neki, kibújhat.”³⁶

A 15-20 perc gőzben ülés után, izzadt arccal, teljesen kitágult pórusokkal, a vendég felhelyezkedett az ágyra, ahol a kozmetikus a gézből vagy pelenkaanyagból készült tisztítókendővel manuálisan kitisztította a pórusokat a mitesszerektől és az aknéktól. Ezután már csak fertőtleníteni kellett, majd pedig a viózás következett.

A Vió feltalálása 1896-ra datálódik, s mint a legtöbb kozmetikai készülék, eredetileg gyógyászati célból készült. Magyarországon az 1930-as évektől lett honos a kozmetikákban és fogorvosi rendelőkben egyaránt.³⁷ Ozonizátornak is nevezték, mert az elektromos kisülések hatására ózon keletkezett, amely fertőtlenítette a bőrt és stimulálta az anyagcserét. A vendégek „lila szikraként” emlegették, és nem nagyon kedvelték, mert sokszor áramütésszerű érzést produkált, például ha nem nedvesítették be előtte alaposan a bőrt, vagy ha nem folyamatosan, hanem megszakítászerűen „simogatták” vele a kezelt felületet.

Viózás után „Dermafil pasztát” kentek a vendég arcára, ami „iszonyúan csípett”, de fertőtlenítő és összehúzó hatása miatt, illetve azért, mert a hiánygazdaság alatt csak ehhez lehetett hozzájutni, a nagykezelések után általában ezt alkalmazták. Majd egy 20-25 perces masszázst követezett egy olyan krémmel, amely a kezelést követően még több órával is csukamájolaj szagot hagyott a vendég bőrén. A masszázs volt egyébként a vendégek szempontjából az arckezelés legkellemesebb része. A masszázs után egy újabb pakolás következett, és végül a befejező krém.

A kiskezelés protokollja kihagyta a gőzölés és a manuális tisztítás fázisait, és csupán egy masszázsból és pakolásból állt. Ezt inkább a középkorú vagy idősödő nők kérték, akiknek korukból adódóan nem volt zsíros a bőrük, és nem volt szükségük tisztításra. Az öregedés lassítása érdekében, az arc megereszkedése és a kialakult ráncok mérséklése végett, gyakorta vették igénybe a korszak divatos

³⁶ Fókuszcsoporthoz interjú kozmetikusokkal.

³⁷ Erről a korabeli rendeletek szolgálnak forrásként: *Magyar Rendeletek Tára* 1933.

méhempős készítményeit, és az ezen készítményekkel történő masszázsokat és pakolásokat. Ezek a termékek az államszocializmus hiánygazdasága idején igen nehezen voltak beszerezhetőek, így azok a kozmetikusok, akik ezt különböző kiskapukon keresztül megoldották,³⁸ sokkal népszerűbbek voltak, mint mások, s ez a borralaló szempontjából nem volt elhanyagolható tényező. A külföldről feketén beszerezett kozmetikumokat, az interjúalanyok szavaival élve, a kozmetikusok „zsebből fizették”; mindez teljesen beleillett a kor szürkegazdaságának trendjébe, amelyre a formális és informális gazdaság sajátos keveredése volt a jellemző.³⁹

„Ezt zsebből fizettük. Azért abban az időszakban elég jelentős volt a borralaló. Miután állami alkalmazottként dolgoztunk az üzletekben, a vendégek is tudták, meg azért mi is kalkuláltunk azzal, hogy a borralaló elég jelentős összeg lesz, és akkor abból vettük ezeket az anyagokat, hogy ugye versenyképesek maradjunk a kozmetikusok között.”⁴⁰

A fűrjtojásokat (amelyekkel a pakolásokat gazdagították) a határon túlról be-csempészett kozmetikumokhoz hasonlóan a kozmetikusok szintén a saját pénzükből fizették. Ez az időszak, Tugyi Márta kozmetikus elmondása szerint, amolyan „keverős-kutyulós” korszak volt. Bár mindenkit ugyanazzal a zsíros krémmel masszíroztak – „teljesen mindegy volt, hogy a bőrtípusa öreg vagy fiatal” –, a pakolásokhoz idősebb bőrre kék színű azulenolt, a zsíros bőrre „csúnya barna, nagyon bűdös” ichtiolt keverték.⁴¹

A kozmetikusok nem kizárólag kész termékekkel dolgoztak, hanem saját maguk is keverhettek kozmetikumokat, amelyeket legtöbbször nemcsak kezelésekhez, de otthoni használatra is készítettek. Az ilyen jellegű kozmetikai készítmények előállításával és forgalmazásával a 8/1959. (II. 12.) számú kormányrendelet foglalkozott. Ebben az alábbiakat szögezték le:

„A kozmetikai készítményt csak olyan gyógyászati vagy kozmetikai minőségű anyagból szabad előállítani, amely feldolgozott állapotban egészségre nem ártalmas.”⁴²

„Kozmetikus az általa előállított kozmetikai készítményeket csak saját üzemében használhatja fel, illetőleg csak saját üzemében kezelt személyeknek és csak a kezeléshez szükséges mennyiségben adhatja el; a kozmetikai készítményeket másoknak nem árusíthatja, nem hirdetheti és más módon forgalomba nem hozhatja.”⁴³

³⁸ A kiskapu a kozmetikumok Ausztriából és Romániából való illegális behozatalát jelentette, a szocializmus idején általános jelenségnek számított. Valuch 2020: 54.

³⁹ Kornai 2011: 408.

⁴⁰ Interjú Gallai Zsuzsa mesterkozmetikussal.

⁴¹ Tóth 2011.

⁴² A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 8/1959. (II. 12.) számú rendelete kozmetikai készítmények előállításáról és forgalomba hozataláról. *Tanácsok Közlönye* 1959. (7.) 13. 93.

⁴³ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 8/1959. (II. 12.) számú rendelete kozmetikai készítmények előállításáról és forgalomba hozataláról. *Tanácsok Közlönye* 1959. (7.) 13. 94.

Az 1960-as években a kozmetikusok az arctejet és masszázskrémeket saját maguk főzték, azon recept alapján, amit mestereiktől kaptak, vagy amit az iskolában tanultak. „Nagyon sok kozmetikus főzött krémeket a mesterétől megszerzett receptek alapján. A patikában megvettük az alapanyagokat, és amit elkészítettünk, megvehettük a vendégek otthonra” – mesélte Gallai Zsuzsa mesterkozmetikus.⁴⁴ Ezeket a krémeket a kozmetikusok kis téglékbe kimérve, kizárólag a vendégek körében belül értékesítették. A vendégek így emlékeznek vissza ezekre a krémekre:

„Nekem azt mondta a kozmetikusom, hogy T vonalban zsíros, másutt száraz a bőröm. Javasolt is egy általa készített kenőcsöt, pontosabban krémeket. Ez kb. egy hónapra volt elég. Azt mondta, hogy este fürdés után kenjem, inkább csak a száraz részekre. Megmutatta, hogy szem alatt kezdjem, kifelé, az arccsontnál pedig körkörösén kellett bemasszírozni, s legvégén a kézen lévő maradékot a T vonalra. Kencéért havonta mentünk, az árára nem emlékszem, de nagyon kevés volt a zsebpénzem és futotta rá, tehát nagyon olcsó lehetett.”⁴⁵

A korszakban az iontoforézis⁴⁶ volt az a kozmetikai gép, amelytől a kozmetikai ipar a csodát várta. A korabeli iontoforézises kezelés a következőképpen zajlott: a vendég méhpempővel bekent arcára egy gyógyteába áztatott gézmaszkot helyeztek, amelyre végül az elektromos áramot vezették, így juttatva be a méhpempőt a bőr mélyebb rétegeibe. Ugyanezt a kezelést úgy is alkalmazták, hogy egy narancsot kettévágtak, és a két felébe vezették az alacsony frekvenciájú elektromos áramot közvetítő készülék egy-egy pólusát.⁴⁷ Ez a bőr hidratálása mellett a vitaminizálást is biztosította, és a köztudatban „elektromos narancs” néven vált ismertté. Az interjúalanyok azt is elmesélték, hogy narancs helyett érzékeny bőr esetén uborkát, tág pórusú bőr esetén, a pórusösszehúzás érdekében paradicsomot és meggyet is használtak. Ezek a gyümölcsök és zöldségek képezték a hatóanyagot és vivőanyagot egyszerre, és egészen jó eredménnyel hidratálták a vendégek arcát. A kezelés élvezhetősége erősen függött az egyén ingerküszöbétől. Óvatosan kellett beállítani a frekvenciát és az intenzitást, különben „csipkedést” okozott a bőrön és egy kellemetlen fémesség érzetet a szájban, ami csökkentette a kezelés élvezeti szintjét.

„Kellemetlen vas ízt éreztem a számban, és sokszor meg is rázott, úgy emlékszem. Na de az eredmény mennyei volt! Sokszor én vittem a gyümölcsöt hozzá, hogy biztos

⁴⁴ Interjú Gallai Zsuzsa mesterkozmetikussal, a MOSZI (Magyar Országos Kozmetikus Ipartestület) volt elnökével.

⁴⁵ Interjú Horváth Judittal.

⁴⁶ Galvánárammal működő kozmetikai gép.

⁴⁷ Elektromos narancs, mint szépítőszerszer. *Komárom Megyei Dolgozók Lapja* (18.) 36. (1963. szeptember 2–8.) 7.

friss legyen. Na meg a kozmetikustól sem várhattam el, hogy miattam egy egész narancsot elpazaroljon.”⁴⁸

SZŐRTELENÍTÉS ÉS INTIMHIGIÉNY

A korabeli nők testi higiéniája és szőrtelenítési preferenciái akkoriban egészen mások voltak, mint ma. A szőrtelenítés fogalma alapvetően az arcon lévő felesleges szőrszálak, a karok és a lábszár epilálását foglalta magában. Az intim zónák szőrtelenítése nem volt téma, ha mégis, akkor ekképpen gondolkodtak róla az emberek: „Az ott [...] annak a résznek az ékessége.”⁴⁹ A szőrtelenítés a szem előtt lévő testrészek csupasszá tételével kezdődött. Kezdetben a láb térdtől lefelé való szőrtelenítését tartották fontosnak, azt is csak azok, akiknek erősebb volt a szőrzete, és akiket ez valamilyen okból zavart. A combon lévő pihék, a hónalj- és intimszőrzet a korabeli testképfelfogás szerint teljesen rendben voltak.⁵⁰ Korabeli művészi alkotások is azt demonstrálják, hogy a nemi szőrzet ebben az időszakban szexuálisan vonzó és izgalmas volt. Czene Béla festőművész (1911–1999), aki szívesen örökítette meg az 1960-as és 1970-es évek modern nőit, aktfestményeivel egyfajta korrajzot nyújtott az olyan tabutémákról, mint például az intimterület esztétikája. Festményein korabeli szép és divatos nők, manökenek vannak ábrázolva olyan pózokban, amelyek láthatóvá teszik az intim területeket. A festmények tanúsága szerint, a korszakban szépnek tartott nők rendelkeztek hónalj- és fanszőrzettel, és a képek hangulatából ítélve, ez egyáltalán nem számított szégyellnivalónak.⁵¹ Tamás Gáspár Miklós „édes lányoknak” nevezi azokat az 1960-as évekbeli lányokat, akik, mint írja, nem tetszenének a mai társadalomnak, „mert nem gyantázták a lábukat és nem borotválták a hónaljukat”,⁵² de akkor szépnek és kívánatosnak számítottak.

Az 1960-as évek állami és szövetkezeti üzleteiben már csak gyantával szőrtelenítettek a kozmetikusok, vagy hidrogén-peroxiddal szőkítették ki a zavaró szőrzetet. A szőrtelenítés még az 1970-es években sem terjedt el általánosan, és aki igénybe vette a kozmetikákban végzett professzionális gyantázást, az is csak szezonálisan tette, és kifejezetten a lábszárakon. A Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalattól, ismertebb nevén KHV-tól lehetett kész, táblás gyantát (kolofónium⁵³ + méhviasz) vásárolni, de a szabálytalan arányok miatt, ennek a minősége nem

⁴⁸ Interjú P. Margittal.

⁴⁹ Bővebben: Kovácsné Magyar 2020b.

⁵⁰ Kovácsné Magyar 2020b.

⁵¹ *Fürdőben* (1979), *Mari piros lakkcipőben* (1980-as évek). Az utóbbi aktfestmény modellje Háfra Mari, fotómodell és manöken volt. A képek elérhetősége: <https://www.kieselbach.hu/kiallitas/a-csabitas-fegyvere> – utolsó letöltés: 2020. június 26. Lásd még Molnos (szerk.) 2018.

⁵² Tamás 2007.

⁵³ Kolofónium: fenyőgyanta.

volt mindig megfelelő. Ezért a kozmetikusok feljavították ezeket a gyantákat, és gyakorlatilag újrafőzték őket.

„Minden kozmetikus tudott gyantát főzni annak ellenére, hogy volt kész táblás gyanta. De az nem volt egyforma minőségű, többnyire az arányok nem voltak jók. A kozmetikusok már tudták, hogy ha nagyon világos a gyanta, hozzá kell tenni egy kis kristályos gyantát, ha nagyon török, akkor pedig méhviaszt. Mindig mi javítottunk rajta, és mindenki a saját ízlésének megfelelően megfőzte a saját gyantáját.”⁵⁴

A gyantázásnál ugyanazt a technikát alkalmazták, mint a későbbi, modern patronos változatnál (amely majd csak a rendszerváltás környékén jelenik meg a kozmetikában), de a gyantát spatulával kenték fel, letépéskor pedig nem használtak hozzá papírcsíkot.⁵⁵ A spatulával felhelyezett barna színű gyantát a szőr növekedésével egyező irányban kenték fel, és ellentétes irányban rántották le. Érdemes volt egyenes csíkokat húzni, mert könnyen eltört a gyanta, és ha több menetben tépték le a vendégről, az igen fájdalmas volt. A szőrtelenítés utáni gyantamaradványokat a bőrről orvosi benzinnel oldották le, utóápolási készítmények alkalmazása nem volt jellemző. A már használt gyantacsíkokat a kor kozmetikai protokollja szerint felforralták (elpusztítva belőle ezáltal a baktériumokat), egy szűrőn keresztül egy másik edénybe öntötték, és újra felhasználták. Ennek megfelelően a gyanta színe informatív jelleggel bírt: minél sötétebb volt, annál többször volt használva.

A szőrtelenítés módszerének kiválasztásában fontos tényezők számított az idő, a tartósság és a fájdalom intenzitása, amit az egyén fájdalomküszöbe is nagyban befolyásolt. A gyantázás tartóssága volt a leghosszabb, de ezt a módszert a legtöbben fájdalmasnak és időigényesnek ítélték, hiszen el kellett menni a kozmetikushoz. Olyan interjúalany is volt, aki azt mondta, hogy a mentalitásába ez már nem fért bele, túl intimnek tartotta, hogy kozmetikus gyantázza: „elképzeltetlennek tartom, hogy én kozmetikushoz menjek e célból. Idegenkedem attól, hogy más simogassa rá a lábamra, meg tépkedje le. Nem, nem hiszem, hogy az jó lenne.”⁵⁶

Bár a borotválás eredménye nem volt olyan tartós, mégis ez mutatkozott a legnépszerűbbnek, hiszen ez volt a legolcsóbb módszer, ráadásul pár perc alatt megvolt. A szőrtelenítést, amely a testképpel kapcsolatos mentalításban az 1960-as években még kevésbé játszott szerepet, ezért a nők sok esetben otthon borotvával vagy szőrtelenítő krémmel oldották meg.

⁵⁴ Interjú Gallai Zsuzsa mesterkozmetikussal, a MOSZI (Magyar Országos Kozmetikus Ipartestület) volt elnökével.

⁵⁵ A hagyományos gyantázás modern verziója a 2018-tól megjelenő „wax” gyantával való szőrtelenítés.

⁵⁶ Nagyfalusi 2009: 242–243.

„1966-ban voltam 18 éves, akkor kezdtem el szőrteleníteni. Lehetett kapni egy krémet, aminek olyan záptojás szaga volt [...] órákig kellett szellőztetni használat után [...], de hatásos volt” – mesélte Ani, az akkor 18 éves fiatalasszony. Majd hozzátette: „Volt olyan barátnőm, aki bizony még a mellbimbója körül is kénytelen volt borotvát használni. Ő a hónalját is inkább borotválta. Tabutéma volt ez akkoriban [...]”⁵⁷

* * *

A háború előtti időkben a kozmetikusok, akiknek tevékenysége néha orvosi kompetenciákat feszegetett, olyan kozmetikai luxuskezeléseket végeztek, mint az arcféherítés, mélyhámlassztás, szemölcs- és anyagjegy-eltávolítás, vagy a diatermiás géppel végzett szőrtelenítési eljárások. A Rákosi-kor erőltetett puritanizmusa és ínsége idején azonban a kozmetika, „burzsoá” volta miatt, mind politikailag, mind társadalmilag „mostohagyermekké” vált, és a nők csak titokban jártak el szépítkezni, már akik anyagilag megengedhették maguknak. A Kádár-korban, mint láthattuk, a szépségápolás már nem ütközött a politikai érdekekkel. A szépségápolás mindenki számára elérhetővé vált, de éppen ez a tömegessé válás volt az, amitől a kozmetikai szolgáltatások veszítettek luxus jellegükből. A szolgáltatások árai alacsonyabbak lettek, és ennek megfelelően a kezelések is leegyszerűsödtek. Olyan luxuskezeléseket, mint a ránctalanítás, szeplőhalványítás, végleges szőrtelenítés, csak az a csekély számú, évtizedes múltra visszatekintő kozmetikus-magánkísiparos végzett, aki a kísiparosok számára kedvezőtlen körülmények között is magánzó maradt. Az állami fodrászatok és a szövetkezeti üzletek a puritán szocialista ízlésnek és pénztárcának megfelelő kezeléseket biztosítottak (kis és nagy arckezelést, szemöldökszedést, szemöldök- és szempillafestést, gyantával való szőrtelenítést) a divatos szocialista nők számára. Ilyen körülmények között tehát a nők mindennapjainak részévé vált a professzionális szépségipari szolgáltatások igénybevétele, mert ezek a szolgáltatások többé nem számítottak luxusnak, sem árban, sem pedig minőségben. Mégis, az 1960-as évek mindenki számára egy olyan korszakot idéz fel, amelyben a kozmetika „elérhető luxusnak” számított, és a „nők többet adtak magukra, mert rendszeresen eljártak fodrászhoz, kozmetikushoz”.⁵⁸

FORRÁSOK

A gyógyszerész, 1902.

Budapesti Hírlap, 1927.

Esti Kurír, 1929.

Hajdú-Bihari Napló, 1957.

⁵⁷ Interjú Hajnalné Nagy Annamáriával.

⁵⁸ Interjú Sindula Zoltánné Ági kozmetikussal.

Kincses Kalendárium, 1954.
Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1963.
Magyar Nemzet, 1956.
Magyar Rendeletek Tára, 1933.
Magyarság, 1934.
Népszabadság, 1957–1958.
Népszava, 1911.
Nők Lapja, 1956–1965.
Pesti Hírlap, 1902–1928.
Pesti Napló, 1907–1929.
Pest Megyei Hírlap, 1962–1968.
Színházi Élet, 1922.
Tanácsok Közlönye, 1954–1968.
Tolna Megyei Népujság, 1960.
Világ, 1912.

Házasságból elégséges (r.: Wiedermann Károly, 1961).

Népszámlálás 1980: 1980. évi népszámlálás 22. Foglalkozási adatok 1. (1. rész). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Évkönyv 1939: VII. kerületi Dohány-utcai Kozmetikus és Fodrász Szakirányú községi Leány Iparos Tanonciskolájának Évkönyve. Budapest.

Interjú Asbóth Éva kozmetikussal 2020. február 25-én, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Gallai Zsuzsa mesterkozmetikussal, a MOSZI (Magyar Országos Kozmetikus Ipartestület) volt elnökével 2017. december 8-án, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Hajnalné Nagy Annamáriával 2020. április 18-án, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Horváth Judittal 2019. július 28-án, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Mechtl Gabriella mesterkozmetikussal 2018. január 9-én, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú P. Margittal 2017. december 10-én, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Sindula Zoltánné Ágival 2012. március 20-án, készítette Popovics Zsuzsanna. Az interjú elérhető: <https://www.baon.hu/bacs-kiskun/kozelet-bacs-kiskun/otven-evig-egy-helyen-egy-szakmaban-433568/> – utolsó letöltés: 2020. június 26.

Interjú Sz. Ildikóval 2020. november 10-én, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

Fókuszcsoportos interjú kozmetikusokkal 2020. március 24-én, készítette Kovácsné Magyarai Hajnalka. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Juhász Katalin 2006: *Meg is mosakodjál*. Timp, Budapest.
- Kornai János 2011: *A biány – Kornai János válogatott munkái 1*. Kalligram, Pozsony.
- Kovácsné Magyarai Hajnalka 2020a: „A mai nő arcát illatos porfelhőbe burkolja.” Szépségápolás az 1950-es és 1960-as években. *Mindennapok Története* 2020.05.15. https://mindennapoktortene.blog.hu/2020/05/15/szepsegapolasi_tanacsok_es_praktikak_az_1950-es_es_1960-as_evekben#more15686912 – utolsó letöltés: 2020. június 26.
- Kovácsné Magyarai Hajnalka 2020b: „Hiszen még a felkelés első hetében, a tüzszünetben is jöttek hölgyek szőrtelenítésre!” A nők szőrtelenítési szokásai a Kádár-kori szocializmusban. *Napi Történeti Forrás* 2020.05.12. <https://ntf.hu/index.php/2020/05/12/hiszen-meg-a-felkeles-elso-heteben-a-tuzszunetben-is-jottek-holgyek-szortelenitesre-a-nok-szortelenitesi-szokasai-a-kadar-kori-szocializmusban/> – utolsó letöltés: 2020. június 26.
- Molnos Péter (szerk.) 2018: *A csábítás fegyvere. Divat, stílus és öltözködés száz év magyar festészetében*. Kieselbach Galéria, Budapest.
- Nagyfalusi Ágnes 2009: Divat? Szépség? Igényesség? Női szőrtelenítés. Motivációk, esz-közkészlet. In: Juhász Katalin (szerk.): *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról*. L'Harmattan, Budapest, 239–254.
- Papp Barbara – Sipos Balázs 2017: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Napvilág, Budapest.
- Pastinszky István – Rácz István 1958: *Bőrápolás, kozmetika, bőrbetegségek*. Medicina, Budapest.
- Szendy Károly 1936: *Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a székesfővárosban. 2. rész*. (Budapesti Statisztikai Közlemények.) Budapest.
- Tamás Gáspár Miklós 2007: Summer of Love. *Transindex*. 2007.08.09. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=5924&nyomtat=1> – utolsó letöltés: 2020. június 26.
- Tóth Eszter Zsófia 2007: *Puszi Kádár Jánosnak*. Napvilág, Budapest.
- Tóth Eszter Zsófia 2011: A Camea rúzs, a Fa szappan és a lila Limara tündöklése és bukása. Szépségápolás a szocialista időszakban. *Korunk* (22.) 12. 39–42.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
- Valuch Tibor 2009: „Mosdunk, fürdünk, fogat mosunk...”. A tisztálkodási és a testápolási szokások változásainak néhány jellegzetessége 1945 után. In: Juhász Katalin (szerk.): *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról*. L'Harmattan, Budapest, 230–239.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Valuch Tibor 2020: *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Kronosz, Pécs.